

ПРОГНАНА ЕЛИТА

СОЦИЈАЛНА СТРУКТУРА РУСКЕ ИЗБЕГЛИЧКЕ КОЛОНИЈЕ У КРАЉЕВИНИ СХС

Апстракт. Руска емиграција (1917–1924) представља сложен историјски феномен. Из многих питања везаних за политичко и социјално обележје те појаве специфичношћу се издваја демографска димензија. На примеру руске избегличке колоније у Краљевини СХС могуће је уочити специфичности социјалне структуре руског избеглиштва – старосну структуру, структуру према полу, а и образовни и професионални састав, затим појаву социјалне декласације појединаца и целе групе у новом друштвеном окружењу – које, детаљно анализирани, показују да је случај емиграције из Русије масован егзодус образованих слојева становништва, тј. специфичан прогон друштвене елите.

Трећег (16.) новембра 1920. године из руских лука на Криму у избеглиштво је кренуло 150.000 људи предвођених генералом Петром Николајевичем Врангелом. Био је то епилог последњег у низу пораза антибољшевичких армија (након Јуденичевог и Колчаковог у зиму 1919-1920. и Деникиновог у пролеће 1920) у двоипогодишњем грађанском рату у Русији.

Време од избијања Првог светског рата, у лето 1914, до окончања грађанског рата, у позну јесен 1920, било је одсудно и превратно за Русију у готово свим сегментима живота земље, али се нарочито драматично одразило на промену положаја човека, појединца у друштву, а и на статус целих друштвених група. Готово четвртина становника царске Русије, приближно 40.000.000 људи, није доживела или због различитих разлога није имала прилику да живи у првој земљи социјализма.

Елементе пресокрета и драматичних промена у животе тих људи унео је колоплет различитих процеса, превратних догађаја и радикалних чинилаца, који су се, међусобно прожети и условљени, стекли и сукобили на друштвеној и политичкој сцени Русије у сложеним околностима окончања Првог светског рата. Збивања у Русији након абдикације цара Николаја II почетком марта и велике

политичке кризе у лето 1917, ушла су у радикалну фазу у позну јесен те године. Најпре су большевици, у ноћи између 25. и 26. октобра 1917. извршили државни удар у Петрограду и одмах потом спровели далекосежне револуционарне политичке и друштвене промене. Потом су, у логичном следу револуционарних (радикалних) захвата, 3. марта 1918. потписали сепаратни мир са Немачком у Брест-Литовску, чиме је Русија иступила из рата. Уследило је територијално растакање и осипање империје Романова. Потом је побуна (бивших) царских генерала, у пролеће 1918, прерасла у грађански рат, на који се надовезала и оружана интервенција трупа Антанте на руском тлу. Најзад су большевици повели и рат са Пољском. Русија је из тог запетљаног низа догађаја почетком двадесетих година изашла потпуно политички, географски, економски, социјално, идеолошки и духовно измењена. Промене су биле толико радикалне да је са мапе света настало Русије, да би се на њој, 1922. године, појавио СССР.

Нагли и радикални политички, економски и социјални преокрети и преображаји су у себи једновремено носили елементе демографске катастрофе. Према најнижим статистичким показатељима, Први светски рат, свеколике револуционарне промене и грађански рат (који је до крајњих граница заоштрио идеолошке и политичке искључивости сукобљених страна), на нивоу демографских промена имали су следеће разорне последице: око 10.000.000 људи је страдало, погинуло или умрло у раздобљу од 1914. до 1920; више од 27.000.000 бивших становника царске Русије, услед геополитичких промена изазваних збивањима од 1917. до 1920. дочекало је крај грађанског рата ван земље свога рођења у новим државама (чак 7.000.000 тих људи сматрало се Русима и на пописима становништва изјашњавало за Русе); најзад, више од 2.000.000 становника Русије је емигрирало из земље, углавном у раздобљу од 1917. до 1920/1921, мада су појединачни одласци и емигрирања мањих група уочљиви до 1924. године.

Свет се у времену од 1917. до 1921/1924. суочио са феноменом руског избеглиштва. Импазантан број емиграната, више од 2.000.000, суочио је многе државе, а и новоформирано Друштво народа, са специфичним изазовима и проблемима. Све то је створило простор потоњим истраживачима да размишљају и говоре о имагинарној држави – „Заграничној Русији”.¹

Значајно место у свету руског расејања, у тој имагинарној „Заграничној Русији”, имала је и тек формирана Краљевина СХС (Југославија), у коју се од 1919. до 1921, у пет великих имиграционих таласа, доселило око 42.500 руских избеглица.²

Емиграција из Русије је имала више обележја: по масовности (прва масовна политичка емиграција савременог доба), по географском простирању, као и по покретању решавања важних проблема из домена међународног права – регулисања међународноправног статуса (масовних) политичких емиграција. Ипак, оно по чему је била препознатљива у свом времену и по чему је остала упамћена,

¹ Детаљније: Мирослав Јовановић, „Русија у егзилу. Оквирни, домети и начелни проблеми истраживања”, у: *Руска емиграција у српској култури XX века. Зборник радова*, том I, Београд 1994, 22–37.

² Потпуна реконструкција досељавања и детаљна анализа броја досељених избеглица извршена је у студији: Мирослав Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, Београд 1997.

свакако је њена специфична интелектуална и социјална структура. Детаљна анализа социјалног састава руског избеглиштва данашњем истраживачу отвара могућност да размишља о (масовном) егзодусу образованог света, тј. о прогону значајног дела друштвене елите из Русије у годинама револуције и грађанског рата.

Покушаћемо да на основу доступних података, користећи се примером руских избеглица које су се од 1919. до 1921. доселиле у Југославију, прикажемо обриси тог својеврсног „прогона елите”. Истовремено, указаћемо на још два важна питања: на проблем социјалне декласације, односно пада појединаца и групе на друштвеној лествици у новом социјалном окружењу (који је уопштен феномен масовних емиграција), као и на елементе друштвеног и културног доприноса руских избеглица у средини у коју су имигрирали.

А) ОКВИРИ ФЕНОМЕНА (УЗРОЦИ)

Социјална слика руског зарубежја, а самим тим и социјална слика руске и избегличке колоније у Краљевини СХС, није одсликавала социјални пресек дореволуционарне а поготово не предратне Русије. Узроци те појаве су тројаки.

1) Главни покретач масовног и организованог иссељавања Руса из своје земље био је грађански рат, до кога је дошло након државног удара који су большевици извели у Петрограду у ноћи између 25. и 26. октобра 1917. године по старом календару и након више муњевитих, радикалних и далекосежних промена које су спровели, а које су имале револуционарни карактер. Борба коју су повели генерали руске армије у пролеће 1918. године заоштрила је ситуацију на политичкој и друштвеној сцени Русије до потпуног искључења једне од две супротстављене стране, „узурпатора власти” или „контрареволуционара”. Та борба је према замислима појединих актера требало да се оконча потпуном елиминацијом са друштвене и политичке сцене противника који ће бити поражен. Било је свеједно хоће ли непријатељ бити прогнан или физички уништен (какав је био случај са царем и царском породичом). То је целој борби са становишта большевика давало „класни карактер”, на чему су посебно инсистирали њихови теоретичари. Управо је „класни карактер” грађанског рата утицао на то да се након потпуног тријумфа большевика, у Заграничној Русији створи социјална слика коју су већ први истраживачи и посматрачи у пролеће 1921. године оценили као егзодус интелигенције. Био је то први узрок.

2) Грађански рат, као главни покретач избегличких таласа из Русије, осим што је у потпуности одредио типологију тих миграција дајући им политички, спољашњи, континентални и присилни карактер, на још два нивоа је утицао на формирање социјалног састава. Сукобљене армије, због јасно израженог идеолошког обележја борбе коју су водиле, и саме су се битно разликовале по социјалним саставима. С друге стране, најмобилнији слој становништва у рату била је војска, па не чуди да су након потпуног пораза и повлачења антибольшевичких армија, у саставу избегличких група доминирали војници. Тако је грађански рат сам по себи био други узрок стварања специфичне социјалне слике руских избегличких група.

Трећи узрок је био специфичнији и јавио се као последица друштвеног развоја Русије током 19. века. Руско друштво 19. века, када су у питању миграције,

одликују велика миграторна покретљивост виших друштвених слојева и слаба миграторна кретања нижих слојева. Та појава је била последица дугог одржавања позно феудалних односа који су сељаци везивали за земљу и које је де факто укинуо цар Александар II тек 3. марта 1861. године, озакоњењем „статута сељака ослобођених ropства”. Тај закон је споро улазио у фазу фактичког остваривања, тако да се још у време револуције 1905–1907. године могла уочити слаба покретљивост нижих друштвених слојева. Истовремено, током 19. века у Русији су сва изражена миграторна кретања, везана за економске чиниоце и узроке, (који по правилу мобилишту ниже друштвене слојеве), била усмерена ка европског ка азијском делу земље, тј. имала су унутрашње обележје. Политичке миграције, које су имале међународне димензије и које су биле усмерене ка Европи, биле су знатно ређе и у основи су обухватале представнике виших друштвених слојева. Миграције ка Европи, чији је циљ било образовање или уметничко гостовање, такође су биле ретке, али и везане за више друштвене слојеве. Све то је оставило трага на развој, размишљање и психологију друштвених слојева у царској Русији и, додуше посредно, одразило се на социјални састав руске избегличке екумене након окончања грађанског рата. Јер колико год да је страх од политичке искључивости и болшевичке одмазде могао бити пресудан као покретач који је гонио на одступање ка границама земље, толико је и на доношење одлуке о коначном одласку у егзил могао бити пресудан страх од непознатог и неизвесног живота ван домовине. А тај страх је свакако био израженији код припадника нижих друштвених слојева, него код припадника виших слојева који су са животом ван граница земље имали прилике да се упознају било из личног искуства, било из искуства друштвене групе којој су припадали.

Б) ИЗВОРИ И МЕТОДОЛОГИЈА (РАЗМАТРАЊА О ОГРАНИЧЕЊИМА ИСТРАЖИВАЊА)

Неколики фактори данас онемогућавају стварање поуздане чињеничне базе на основу које би се могла извршити апсолутно тачна и потпуна реконструкција социјалне слике руске избегличке колоније у Краљевини СХС. Неки од тих фактора имају историјску димензију, док су други последица методолошких ограничења.

Хаотична стварност грађанског рата, повлачења и евакуација отежавала је, ометала, а понекад онемогућавала прибирање података и сачињавање тачних и поузданих евиденција и статистика о људима који су полазили у изгнанство. Ратни услови и панична узмицања пред болшевицима су условили да многи остану без личних докумената, важних и незаменљивих за непогрешиву реконструкцију социјалног статуса (документи о: имовинском стању, запослењу, школској спреми, приватној пракси; па чак и најосновнији лични документи са подацима о идентитету, старости итд.). Дупликати најосновнијих личних докумената, која су избегличке организације често издавале на основу исказа самих избеглица, поткрепљених изјавама сведока (а које је, нпр. статистичко одељење Државне комисије користило за поједине своје статистичке анализе и социјалне студије), морају се опрезно и критички посматрати и користити с обзиром на могућност намерних или ненамерних погрешака и пропуста. Посебну тешкоћу представља чињеница да ни ти документи, ако су и сачувани, нису у потпуности доступни истраживачима.

Приликом реконструкције социјалне слике, велике дилеме изазивају нека начелна питања, пре свега о критеријумима који се могу и морају примењивати приликом одређивања социјалног статуса припадника избегличке групе: њихов социјални статус у Русији или у земљама избеглиштва, њихов друштвени положај у односу на послове које су обављали у егзилу или у односу на образовање стечено у Русији, затим формални проблем разврставања и ситуирања припадника друге генерације који су, за разлику од очева, образовање стекли у избеглиштву итд.

Та питања и те дилеме могу изгледати минорни, али су још код савременика изазивали недоумице, тако да је приметна појава анкета међу избеглицама у то доба, у којима су испитаници одговарали на питање „за која занимања се сматрају способним”,³ док нека савремена истраживања указују на огроман несклад између стања и друштвеног статуса избеглица у Русији и у егзилу, на основу кога се може закључити да су у избеглиштву велике групе прелазиле из виших у ниже социјалне слојеве (нпр. у Чехословачкој је почетком двадесетих година од укупног броја избеглица чак 80% у Русији припадало „имућнијим слојевима”, док је од истог укупног броја у избеглиштву у Чехословачкој чак 60% тих људи радило на земљи и у сеоским газдинствима).⁴

Извори на основу којих смо покушали да реконструирамо основне социјалне структуре руске избегличке колоније у Краљевини СХС, двојаки су.

Као базу за основ реконструкције користили смо *изведене анализе*, које су сачуване у архивској грађи (нпр. „О положају руске деце у Краљевини СХС” или „Потребе руских избеглица у Краљевини СХС”), а и оне које су објављиване у игама и литератури. Те анализе су се односиле на целу избегличку групу (што је веома условна констатација) и базирале су се на материјалима које је прикупљало статистичко одељење Државне комисије. Основне мањкавости изведених анализа сведене су на четири проблема: *Прво*, данас нисмо у могућности да проверимо резултате и закључке који су у њима приказани. *Друго*, укупан број избеглица на које се те анализе односе веома је неуједначен, тако да не знамо поуздано да ли су сви припадници посматране групе (руских избеглица у Краљевини) ушли у истраживања. Затим, остаје нејасно јесу ли те анализе вршене посматрањем (и анкетирањем) целе групе или су израчунаване на основу статистичког узорка. *Треће*, велики проблем представља чињеница да те анализе нису, методолошки, уједначене, а често ни до краја изведене. Тако нам неке од њих дају старосну структуру целе групе, али по полу анализирају само део групе. Друге, пак, које се баве запослењем избеглица не износе тачно да ли се истраживање односи на све запослене или не, колики је проценат од укупног броја избеглица у том тренутку запослен итд. *Четврто*, проблем и недостатак тих анализа се огледа и у чињеници да ретко која од њих даје упоређење са стањем и социјалним статусом тих људи у Русији, и промену стања у самој избегличкој колонији током времена.

Све изречене дилеме и недостаци наводе на опрез приликом употребе тих анализа, али недостатак довољно поуздане и свеобухватне изворне грађе која би нам омогућила додатна или поновна истраживања и нове анализе, приморава нас да их користимо такве какве јесу.

³ *Русский экономический сборник*. Пламя II, Прага 1925, с. 205.

⁴ З. Сладек, „Русская и украинская эмиграция в Чехословакии”, у: *Советское славяноведение* 6 (1991), с. 26.

Уз коришћење изведених анализа (које су рађене на већем броју испитаника), одлучили смо се и за употребу *случајног статистичког узорка*, сачињеног на основу података добијених обрадом сачуване архивске грађе. Мањкавост тих извора је такође вишеструка. Најпре, то нису методолошки рађене статистичке анкете на карактеристичном узорку, већ је реч о заиста случајном узорку, који је веома мали и чини свега 0,5 – 1,5% избегличке групе. Затим, те евиденције су рађене за посебне намене, тако да подаци које садрже нису довољно поуздани за једну комплетну социјалну анализу.

Архивски извори које смо користили за извођење случајног узорка су: „Списак руских избеглица у Босни и Херцеговини” из 1921. године,⁵ на основу кога је уређено више прорачуна, али који је непоуздан због следећих разлога – односи се искључиво на избеглице које су у Краљевину дошле у четвртом имиграционом таласу са Крима, тако да нам пружа податке за анализу само тог имиграционог таласа, али ту само делимично, пошто списак није потпун ни за саму Босну (што се види из упоређења са другим доступним изворима), тако да у њега нису ушле неке веома занимљиве општине, нпр. Тузла у којој је преовладала интелигенција. Други извор је „Евиденција руских избеглица у Новом Саду” из 1939–1941. године,⁶ који је сачинила новосадска полиција. И тај списак је мањкав због различитих разлога. Прво, он не одражава потпуно верну слику ни новосадске избегличке колоније будући да у њега нису били укључени они Руси који су у међувремену примили југословенско држављанство (а они су често били из виших друштвених слојева, ангажовани на различитим пословима у државној служби, због чега су и били принуђени да приме држављанство). Друго, време из кога потиче та евиденција не омогућава апсолутно поуздану реконструкцију социјалног пресека избегличких група које су дошле две деценије раније.

Због свих наведених мањкавости смо и податке из тих извора користили веома опрезно, више као материјал за илустрацију но као чињеничну базу за доношење чврстих закључака.

Ограничења која нам намећу сачувани подаци утичу на то да се приликом покушаја реконструкције социјалне структуре позабавимо искључиво истраживањем старосне структуре, образовног нивоа и делимично професионалног састава руске избегличке колоније у Краљевини СХС.

В) СЛИКА ЕЛИТЕ (РЕКОНСТРУКЦИЈА СОЦИЈАЛНЕ СТРУКТУРЕ РУСКЕ ИЗБЕГЛИЧКЕ КОЛОНИЈЕ У КРАЉЕВИНИ СХС)

Паушалне процене које су се односиле на руско избеглиштво и које су га пратиле још од првих месеци егзила, а које су давале сами избеглички аутори, али и большевици, носиле су у себи визију социјалне структуре целе избегличке групе. Потоњи аутори су преузимали те процене и додатно их варирали. Непоузданост, својствена паушалним оценама, није могла да, без обзира на идеолошки набој,

⁵ Архив БиХ, Земаљска влада, 219, 1921, 20/14. (даље: АБиХ, ЗВ...).

⁶ Архив Југославије, Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије 14, 225/804. (даље: АЈ, МУП КЈ...).

прикрије или замути једнодушну оцену да су у егзил кренули махом припадници виших друштвених слојева.

Оцена коју је 1922. године изнео професор А. Каклецов, у потоњим временима најчешће је предузимана од других аутора: „... него се као особита црта ове руске емиграције јавља чињеница да у њој преовлађује *интелигенца*, и то елемент радне интелигенције...”⁷ И други аутори су имали сличне процене. Виктор Манакин је 1922. године писао: „До Кримске евакуације месну избегличку масу чинила је скоро искључиво интелигенција у чијем саставу су се налазили водећи представници науке и практичних знања, државни и друштвени радници, официри, свештеници итд. Кримска евакуација довела је у Краљевство (...) 4.000 козака и војника...”⁸ А начелник окружне болнице у Кавадарцима др Душан Колаковић је, извештавајући у априлу 1920. године о организовању карантина у Бевђелији, приметио: „Може се рећи да скоро сиротиња и не полази из Русије”.⁹ Павел Миљуков је, описујући избеглиштво уопште, закључио: „Сем козака, војника, официра ’беле војске’, претставници класа, којима је одузето грађанско право и који су изложени прогону од стране Чеке, велики поседници, индустријалци и банкарни, научници и књижевници, политичари, новинари, адвокати, лекари, уметници, глумци, музичари... у масама папуштају Русију.”¹⁰ А негде у исто време професор Теодор Тарановски забележио је: „Од времена большевичког преврата и њиме изазване емиграције знатног дела руске интелигенције...”¹¹

Међу овим гласовима понекад су се издвајали и понеки који су се темељили на опрезу и критичком промишљању, каква је била процена Николаја Федорова: „Разнолика по свом социјалном саставу, културној разини, професионалном занимању, опћеним политичким уверењима...”¹² или оцена коју је дао професор Александар Погодин: „...стогине хиљада људи из свију друштвених класа...”¹³

Аутори који су писали у каснијим временима прихватили су у основи прво становиште или су га у својим радовима истацали чешће на друго, које је задржавало опрез и критику. Владислав Албинович Мајевски је писао: „Тада је дошло у Краљевство СХС (...) руских избеглица разних професија и државних положаја, стараца и деце, здравих, болесних и рањених, војника и цивила (...) Допутовали су истакнути руски писци, глумци светског гласа, сликари, новинари, познати политички радници, државници. Дошли су митрополит и с њим свештеници (...) Основну масу Добровољачке армије чинили су официри, затим јункери, једногодишњи добровољци, кадети, студенти, гимназијалци – тј, представници интелигенције. А то је предодредило и састав наше емиграције која је дошла у Југославију 1920. године. Зато је само незнатан део те емиграције ’сео

⁷ А. Каклецов, „Руска емиграција. Факта и мисли”, у: *Нова Европа*, књ. VI, бр. 8, 11.11.1922, с. 239.

⁸ *Алманах Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца 1921–1922*, Загреб с.а., с. 237.

⁹ Др Душан Колаковић, ОЛ бр. 359, 8.4.1920, Министарству народног здравља (АЈ, Министарство социјалне политике и народног здравља Краљевине Југославије 39, 3/5). (даље: АЈ, МСП и НЗ КЈ).

¹⁰ П. Миљуков, Ш. Сепобос, Л. Езман, *Историја Русије*, Београд 1939, с. 968.

¹¹ Т. Тарановски, „Руска књижевност и наука у емиграцији”, у: *Лейбиш Матице српске*, књ. 325, св. 1–3, (1930), с. 217.

¹² Н. Федоров, „Руска емиграција. Хисторија, суштина, рад, значење”, Загреб 1939, с. 1. (сепарат, прештампан из *Хрватске смотре*).

¹³ А. Погодин, „Руска школа у СХС”, у: *Мисао*, књ. 25, св. 1, 1. и 16.9.1927.

на земљу' (наиме козаци) и прихватио се сељачког посла".¹⁴ Пјотр Јевграфович Ковалевски, описујући „Заграничну Русију”, дао је још помпезнију слику: „У светској историји нема појаве која би се по свом обиму, бројности и културном значају могла мерити са руским зарубежјем (...) У односу на образовни ценз руско расејање било је висококултурно. Значајан проценат био је са вишим образовањем и скоро три четвртине са средњим. У односу на сталеж у њему су биле заступљене све класе становништва, но већина је припадала средњој интелектуалној класи и слободним професијама иако је било и доста трговца, занатлија и сељака. Најмање је било радника и свенитеника.”¹⁵

Оцене и ставови совјетских аутора, упркос и идеолошком антагонизму, у основи нуде исте процене. Л. К. Шкаренков је писао: „У емиграцији су се нашли банкротирани политички делатници, велепоседници и капиталисти, велетрговци и чиновници разних рангова, генерали, официри, војници разбијених белих армија, део буржоаске интелигенције, чланови њихових породица, просто преплашени малограђани – представници оних класа и социјалних слојева којима је октобарска револуција изрекла своју пресуду или људи који су везали своју судбину с тим класама и слојевима”.¹⁶ Сличан опис дао је и Владимир Тесемников: „А међу тима, међу најбучнијим, међу активистима и идеолозима' белог покрета, међу официрима и војницима беле армије, у емиграцији су се нашли и руски писци, лекари, глумци, сликари, учитељи и ученици, тј. ти које не можемо у пуном смислу речи назвати политичким емигрантима, изразито антисовјетски расположеним. Упоредо са отвореним непријатељима Совјетске Русије у емиграцији су се нашли обманути људи у суштини идејно-политички неписмени, који нису умели одмах да схвате величину промена...”¹⁷

То је социјална слика коју нам описно нуди литература. Доступне анализе и сачувани извори који говоре језиком бројки пружају следеће податке.

(1) СТАРОСНА СТРУКТУРА

Старосна структура и структура по полу су тачка у којој су сви доступни подаци сусрећу и у којој су најједначенији. Анализа тих података показује две одлике. Највећи проценат избеглица које су се доселиле у Краљевини СХС припадао је, по годинама, групи „радно способног” становништва између 20 и 25 година. Други моменат је да је однос мушкараца и жена у југословенској избегличкој колонији Руса (и не само у њој) био у великој несразмери, која је била последица емиграције војске из Русије. Те одлике нису биле одраз старосне и полне структуре руског предратног друштва, а нису одговориле ни стању у

¹⁴ В. А. Масвский. *Русские в Югославии 1920–1945*, New York 1966. с. 11–12, 22.

¹⁵ П. Е. Ковалевский, *Зарубежная Россия. История и культурно-просветительная работа русскогo зарубежца за полвека (1920–1970)*, Парис 1971. с. 11, 13. (даље: П. Е. Ковалевский, *Зарубежная...*). Сличну оцену изнели су и неки наши аутори: О. Ђурић, *Руски литерарни Србија 1920–1941. Писци, кружоци и издања*, Горњи Милановац 1990. с. 21; М. Медарић-Ковачић, „Руска књижевност у дијаспори (1918–1940)”, у: *Књижевна слика*, 65–66 (1987), с. 19; И. Лукшић, „Руски емигранти у Југославији између два рата”, у: *Књижевна слика* 65–66 (1987), с. 57.

¹⁶ Л. К. Шкаренков, „Белня эмиграция. Агония контрреволюции”, у: *Вопросы истории* 5 (1976), с. 100.

¹⁷ В. А. Тесемников, „Из истории русской эмиграции в Югославии (1919–1945)”, (рукопис), с. 2.

друштву Краљевине. Ипак, њихов значај није био једнак за друштво из кога су избеглице отишле и за друштвену средину коју дошле. Изражене у апсолутним величинама и примењене на целу избегличку популацију у свету, те две одлике су означавале да је Русија доживела велики губитак радно способног и то претежно мушког становништва, што у даљим анализама, ако се тим бројевима придодају погинули и страдали у рату, даје још израженије односе. Насупрот томе, за Краљевину СХС такав несклад није био посебно оптерећујући будући да је максималан број Руса који се у њој налазио почеком двадесетих година, тј. око 42.500 људи, чинио свега око 0,35% целокупног броја становника Краљевине.

Према подацима статистичког одељења Државне комисије, које је приредио професор Иванцов, почетком 1921. године старосна структура руске избегличке колоније у Краљевини СХС изгледала је овако:¹⁸

узраст	мушкар.	жене	укупно	%
до 18 г.	3.386	2.272	5.658	18,86
10 – 20 г.	648	414	1.062	3,54
21 – 45 г.	12.619	5.653	18.272	60,91
46 – 60 г.	3.144	1.029	4.173	13,91
више од 60	521	314	835	2,78
укупно	20.318	9.682	30.000	100

Анализа Државне комисије (професора Иванцова) указује на висок проценат радно способног становништва (према годинама), који је умањен у апсолутним величинама, за одређен проценат инвалида и болесних. Податке Државне комисије, мање или више потврђују и израчунавања урађена на случајном узорку:¹⁹

узраст	%
0 – 19 г.	25,22
20 – 44 г.	65,95
45 – 59 г.	8,20
60 и више	0,60

Упоређења ради, проценат радно способног становништва старосне доби између 21 и 45 година, који је међу руским избеглицама био 60,91%, међу становништвом Краљевине, исте 1921. године, износио је 33,75%.

¹⁸ Нужди руских беженцев в Королевстве СХС (А САНУ, 14386, Несрећена грађа). Ова анализа захтева извесан опрез, зато што је рађена за избеглице из I, II, III и делимично IV имиграционог таласа који су дошли у Краљевину до краја 1920. године. Њом нису били обухваћени војници руске армије (V имиграциони талас, приспео у земљу у току 1921. год., у коме је било 11.500 људи). Та чињеница донекле умањује апсолутну поузданост ове анализе, али чак и да је посматрамо као случајни узорак, њена вредност била би изузетно висока, јер број од 30.000 испитаника чини преко 70% укупног броја избеглица које су живеде почетком 20-тих година у Краљевини СХС (42.500). Сличне податке доноси и литература (уп: В. Д. Козлигин, „Российская эмиграция в Королевстве СХС (1919–1923)”, у: *Славяноведение* 4 (1992), с. 12–13).

¹⁹ АЈ, МУП КЈ 14, 225/804.

Детаљна анализа старосне структуре руске избегличке колоније у Краљевини, на петогодишња, и њено упоређење са старосним структурама друштва Русије (из 1897) и Краљевине СХС (из 1921), даје још занимљивију и особенију слику уоченог несклада:

друштво Русије²⁰:

узраст	%
0 – 4	16,18
5 – 9	12,22
10 – 14	10,55
15 – 19	9,66
20 – 24	8,42
25 – 29	7,79
30 – 34	6,83
35 – 39	6,01
40 – 44	5,32
45 – 49	4,59
50 – 54	3,86
55 – 59	2,96
60 – 64	2,28
65 – 69	1,48
70 – 74	0,91
75 – 79	0,45
80 – 84	0,24
85 – 89	0,10
90 – 94	0,03
95 – 100	0,01

руске избеглице²¹:

узраст	%
0 – 4	3,54
5 – 9	3,55
10 – 15	9,60
16 – 20	13,67
21 – 25	22,00
26 – 30	22,19
31 – 35	15,25
36 – 40	11,65
41 – 45	9,99
46 – 50	8,20
51 – 60	7,90
изнад 60	2,79

друштво Краљевине²²:

узраст	%
0 – 4	10,23
5 – 9	11,76
10 – 14	12,78
15 – 19	10,70
20 – 24	8,90
25 – 29	6,63
30 – 34	6,55
35 – 39	6,05
40 – 44	5,59
45 – 49	4,29
50 – 54	4,34
55 – 59	3,44
60 – 64	3,29
65 – 69	2,00
70 – 74	1,59
75 – 79	0,78
80 – 84	0,54
85 – 89	0,16
90 – 94	0,09
95 – 100	0,02

21 22

Анализа ових података показује пре свега то да су Русију у највећем броју напуштали људи између 20 и 30 година, што се може објаснити претежно војним обележјем и разлозима избеглиштва. Низак проценат деце (која свакако нису самостално могла доносити одлуку о одласку ван земље) међу избеглицама, може сугерисати две могућности: да су се одрасли теже одлучивали (због великих напора које је изискивало повлачење и путовање) да са собом воде децу, надајући се да ће у неким нормалнијим приликама или да се сами врате или да безбедно доведу децу до земаља свог егзила, али и на то да је с обзиром на претежно војно обележје избеглиштва дошло до раздвајања породица, тако да су деца (са мајкама) остала у Русији, док су очеви кренули у избеглиштво.

²⁰ *Россия. Энциклопедический словарь*, Ленинград 1991², с. 90–91.

²¹ Нужды русских беженцев в королевстве СХС (АСАНУ, 14386, нерегистрована грађа).

²² Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. године, Сарајево 1932, стр. 379 (Даље: Дефинитивни резултати).

Даља анализа указује на то да су се за одлазак ван земље веома ретко одлучивали старији људи, седамдесетогодишњаци, осамдесетогодишњаци и старији, што је релативно лако разумљиво.

Руска избегличка група је у просеку била знатно старија од просека друштва Русије и Краљевине, пре свега због ниског процента деце и омладине, а упркос томе што је формално, међу избеглицама било мало старца. Просек година руских избеглица који су дошли у Краљевину СХС, био је 39,2 године, док је просек година становништва Краљевине, исте 1921. године, износио 26,9 година, а просек година становништва у Русији 1897, још мање, 24,3 године.

(2) СТРУКТУРА ИЗБЕГЛИЧКЕ ГРУПЕ ПРЕМА ПОЛУ

Подаци којима располажемо показујемо да је руску избегличку колонију у Краљевини чинило приближно 2/3 мушкараца и 1/3 жена. Тај изражени несклад који не одговара полној структури друштва у Русији, ни пре, али ни после рата, директна је последица претежно војног обележја руског избеглиштва.

Анализе које је 1921. године обавило статистичко одељење Државне комисије (на узорцима од 29.110 и 30.000 испитаника) показују следећи однос мушкараца и жена међу руских избеглицама:²³

жена	9.187	31.55%	жена	9.682	32.27%
мушкараца	19.932	68.44%	мушкараца	20.318	67.72%

Занимљиво је да сличне односе исказују и истраживања заснована на случајном узорку (много мањег обима), из каснијих година, нпр. у Београду 1929. године, на укупном броју од 8.374 избеглице:²⁴

ЖЕНА	3.310	39.52
МУШКАРАЦА	5.064	60.48%

Као и испитивање случајног узорка новосадске колоније из 1940–1941. године:²⁵

ЖЕНА	31.30%
МУШКАРАЦА	68.69%

(3) ДЕЦА И ОМЛАДИНА

Веома занимљиви закључци намећу се приликом анализе података везаних за децу и омладину, тј. за старосну групу од 0 до 18 година, унутар руске избегличке колоније у Краљевини СХС.

Аутори који су се бавили проблемом руског избеглиштва уопште уочили су да је највећи број руске деце у једној земљи у егзилу био управо у Краљевини СХС.

²³ Нужды русских беженцев в Королевстве СХС (А САНУ, 14386, Несрећена грађа).

²⁴ А. А. Солонский, „Демографија руской эмиграции в Белграде“. у: *Зайиски рускаго научног института в Белграде*, 10 (1935), 43–60.

²⁵ АЈ МУП КЈ 14, 225/804.

По тим запажањима су власти Краљевине, у поређењу са свим осталим земљама руског расејања, водиле најпедантнију и најзначајнију статистику о руској деци.²⁶

Податке о старосној групи од 0 до 18 година пружа нам литература, али и архивска грађа. Но, оно што одликује сва егзактна израчунавања везана за руске избеглице уопште, почевши од броја, па до социјалне структуре, својствено је и овој старосној групи. Подаци су ретко усаглашени и варирају у зависности од извора из кога потичу и у зависности од времена из кога су. Ипак, захваљујући елаборату „О положају руске деце у Краљевини СХС“ из 1922. године, који се данас чува у Архиву Југославије²⁷ и који пружа најзначајније податке, могуће је реконструисати старосну и полну структуру и социјални положај групе.

Подаци из овог елабората, упоређени са осталим доступним подацима, дају следећу слику. Укупан број руске деце и омладине у Краљевини СХС (узраста до 18 година) био је 5.658, што је чинило 18,86% од укупног броја од 30.000 (којим оперише аутор елабората). Од тог броја дечака је било 3.386 или 59,84%, а девојчица 2.272 или 40,15%. И сви остали доступни подаци (из литературе), иако варирају пре свега укупан број деце, углавном потврђују те односе:

УКУПНО ИЗБЕГ. ²⁸	30.000	
ДЕЦЕ 0 – 18 г.	5.658	18,86%
ДЕВОЈЧИЦА	2.272	40,15%
ДЕЧАКА	3.386	59,84%

ДЕЦЕ 0 – 18 г. ²⁹	5.317	
ДЕВОЈЧИЦА	2.312	43,48%
ДЕЧАКА	3.005	56,51%

ДЕЦЕ 0 – 18 г. ³⁰	4.965	
ДЕВОЈЧИЦА	2.062	41,53%
ДЕЧАКА	2.903	58,56%

²⁸ ²⁹ ³⁰

Са потпуном поузданошћу се, дакле, може констатовати да је укупно учешће деце у руској избегличкој колонији у Краљевини почетком двадесетих година било између 18 и 19% и да је међу децом и омладином такође био изражен несклад у полној структури, тј. да је упадљиво већи број дечака него девојчица, иако је нешто мањи но код осталих старосних група.

Даља анализа те старосне групе показује веома занимљиве резултате:

²⁶ П. Е. Ковалевский, *Зарубежная Россия...*, с. 46–47.

²⁷ А. Ј. Двор КЈ 74, 276/410.

²⁸ Исто, што такође поврђује и: (А САНУ. 14386, Несређена грађа).

²⁹ П. Е. Ковалевский, *Зарубежная Россия...*, с. 46–47.

³⁰ Извештај Сједињеног комитета Руског царства Црквеног крста, Сверуског земског савеза и Сверуског савеза градова у Краљевини СХС, Београд 1922, с. 37.

Подела на уже старосне целине

УЗРАСТ	ДЕЧАКА	ДЕВОЈЧИЦА	СВЕГА	%
0 – 1	49	49	98	1,73
1 – 2	188	198	386	6,82
3 – 5	236	225	461	8,14
6 – 10	592	538	1.130	19,97
11 – 18	2.321	1.262	3.583	63,32
УКУПНО:	3.386	2.272	5.658	

Породични положај руске деце у Краљевини СХС:³¹

ПОРОДИЧНИ ПОЛОЖАЈ	ДЕЧАКА	ДЕВОЈЧИЦА	СВЕГА	%
КОД РОДИТЕЉА	1.956	1.926	3.882	68,61
УДАТО	-	24	24	0,42
СИРОЧАД	1.427	304	1.731	30,59

Породични положај руске деце, сирочади

СИРОЧАД – ГДЕ ЖИВЕ	ДЕЧАЦИ	ДЕВОЈЧИЦЕ	СВЕГА	%
КОД РОЂАКА	69	54	122	2,15
УСВОЈЕНИЦИ	3	8	11	0,19
У ШКОЛИ/ИНТЕРНАТУ	1.039	192	1.231	21,75
ВАН ШКОЛЕ	320	68	388	6,85
УКУПНО:	1.427	304	1.731	30,59

И друга истраживања показују слично учешће сирочади у укупном броју руске деце. По једнима, на дан 1.1.1923. међу руском школском децом било је 31% сирочица.³² Према другима, тај број је износио 28%.³³

Веома је занимљива и индикативна анализа која се бави руском децом у школама, јер показује да скоро 50% дечака и девојчица од 6 до 18 година није похађало школу упркос постојању великог броја руских основних и средњих школа у Краљевини.³⁴

УЗРАСТ	уче у школи	уче код куће	не уче	СВЕГА
6 – 10	180	98	875	1.153
11 – 18	1.963	179	1.441	3.583
УКУПНО:	2.143	277	2.316	4.736
%	45,24%	5,84%	48,90%	

³¹ А. Ј. Двор КЈ 74, 276/410. исто: (А САНУ. 14386, Несређена грађа).

³² *Руска емиграција у Југославији*, Билећа 1953, с. 97–98. (елаборат, Библиотека Института за савремену историју – Београд).

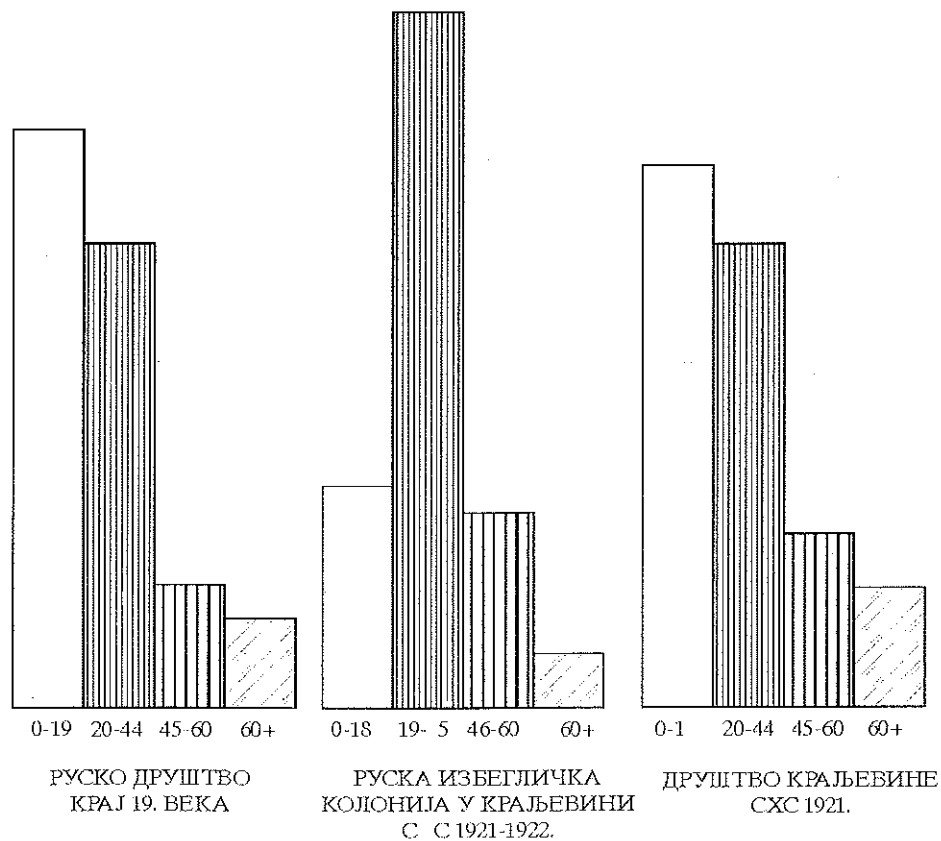
³³ П. Е. Ковалевский, *Зарубежная Россия...*, с. 46–47.

³⁴ А. Ј. Двор КЈ 74, 276/410.

Укупна анализа старосне и полне структуре руске избегличке колоније, ако се упореди како са друштвом Краљевине СХС тако и са друштвом предратне Русије, показује изузетну специфичност.

ГРАФИЧКИ ПРИКАЗ СТАРОСНИХ ГРУПА:³⁵

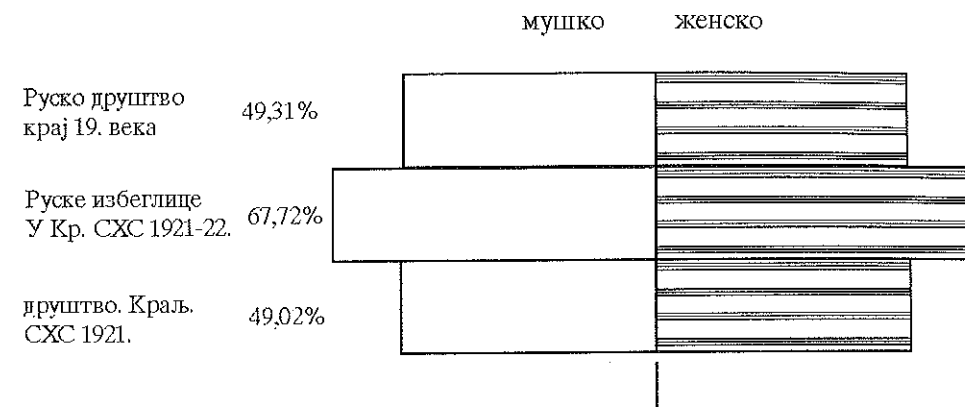
48,63% 34,39% 11,43% 5,53% 18,64% 64,48% 13,88% 9,7% 45,49% 33,75% 12,09% 8,66%

Велики несклад показује и упоредна анализа полне структуре и то у корист мушког становништва, што је такође уочљива специфичност руске избегличке колоније у Краљевини СХС.

³⁵ Подаци за Русију преузети из: Россия. *Энциклопедический словарь*, Ленинград 1991², с. 90-91. Подаци се односе на сам крај 19. века (добијени су на основу пописа становништва Русије из 1891. и 1897. године), и употребљени су због тога што дају вернији одраз стања у мирнодопској Русији, обзиром да је већ почетком 20. века дошло до великих политичких потреса који су се мање или више радикално одразили на демографску слику, најпре Руско-јапански рат, потом Револуција 1905-1907, а затим и Први светски рат. Подаци за Краљевину СХС преузети су и израчунати на основу: Дефинитивни резултати пописа становништва..., с. 379.

ГРАФИЧКИ ПРИКАЗ ПОЛНЕ СТРУКТУРЕ:

(4) СТРУКТУРА ИЗБЕГЛИЧКЕ ГРУПЕ ПРЕМА ОБРАЗОВАЊУ И ПРОФЕСИОНАЛНОМ САСТАВУ

Поуздани подаци којима располажемо приликом реконструкције образовне и професионалне структуре руских избеглица у Краљевини СХС своде се углавном на податке које је прикупљала и обрађивала Државна комисија. Они су обједињени у анализи о потребама руских избеглица. Та анализа, међутим, има неколико ограничења. Најпре, није урађена за целокупну избегличку групу (око 42.400 људи), већ само на узорку који обухвата избеглице из прва три имиграциона таласа у потпуности и извесан број избеглица из четвртог имиграционог таласа, док анализом уопште нису обухваћене јединице руске армије које су у Краљевину пристигле током 1921. године. Рад на таквом узорку је могао битно да се одрази на коначне резултате. Затим, према анализи Државне комисије, није обрађено стање запослења избеглица у новој средини, него је само обрађена пројекција избегличких жеља (и надања) узети са запослењем. То донекле онемогућава потпуно извођење социјалних померања (од 1914. до 1921), која су доживели ти људи. Потом, сам податак да је вршена током 1921. године, у време када су досељавање и смештај избеглица још били у току и када су се избегли људи тек прилагођавали новонасталим условима живота и новој средини, одликава стање повећане друштвене динамике целе групе (за разлику од нпр. средине двадесетих година – када је група, у смислу запослења, била знатно статичнија). Најзад, и у овом случају нисмо били у могућности да готове резултате проверимо на материјалу на основу кога су изведени.

Општа оцена о образовно-професионалној структури руског избеглиштва коју је 1922. године професор А. Макљсцов формулисао као велики егзодус радне интелигенције, а која је најчешће цитирана у литератури, умногоме је потврђена подацима Државне комисије.

Анализа образовне структуре руске избегличке колоније у Краљевини СХС, према подацима статистичког одељења Државне комисије (изведеним на узорку од 24.342 избеглице), изгледала је почетком двадесетих година овако:³⁶

³⁶ Нужды русских беженцев в Королевстве СХС. (А САНУ, 14386, Несрећена грађа).

степен образовања	мушк.	жена	укупно	%
високо образовање	2.972	265	3.237	13,29
средње образовање	9.464	5.736	15.200	62,44
ниже образовање	2.390	402	2.792	11,46
домаће образовање	1.114	634	1.748	7,18
без образовања	519	174	639	2,62
непознато	473	199	672	2,76
УКУПНО:	16.932	7.410	24.342	100

Ове податке, релативно модификоване, углавном је варирао и досадашња литература:

А. МАКЉЕЦОВ:³⁷

више и средње об.	75%
ниже и домаће об.	22%
без образов.	3%

П. Е. КОВАЛЕВСКИ:³⁸

више образов.	13%
средње обра.	62%
основно или без об.	25%

³⁸В. Д. КОЗЛИТИН:³⁹

СА ВИШИМ ОБРАЗОВАЊЕМ	13%
СА СРЕДЊИМ ОБРАЗОВАЊЕМ	62%
СА НИЖИМ ИЛИ ДОМАЋИМ ОБРАЗ.	22%
БЕЗ ОБРАЗОВАЊА	3%

Анализа образовне структуре руске избегличке колоније показује изузетно висок проценат избеглица са високим и средњим образовањем (75,73%), а веома низак проценат необразованих (неписмених), који је био свега 2,62% или највише 5,38% (ако групи необразованих прикључимо и оне чије је образовање непознато).

Поређења ради, према попису из 1921. године, у Краљевини СХС је међу становништвом старијим од 12 година био чак 50,5% неписмених (40,4% међу мушкарцима и 60,0% међу женама),⁴⁰ а проценат би свакако био и већи да је израчунат за све старосне групе.

На основу једног од случајних узорака могуће је извести и веома занимљиву анализу о броју језика којима су руске избеглице досељене у Краљевину владале. Због малог броја испитаника (нешто више од 300) и због извесних дилема (могућих претеривања и субјективности, али и случајева када су факултетски образовани појединци пријављивали да се служе само српским и руским), та анализа изведена на основу података о делу новосадске колоније избеглица (и то само оном који није прихватио југословенско држављанство, што такође налаже извештај опрез – јер су по правилу високообразовани појединци који су добили

³⁷ А. Макљецов, „Руска емиграција. Факта и мисли“, у: *Нова Европа*, књ. VI, св. 8, 11.11.1922, с. 239.

³⁸ П. Е. Ковалевский, *зарубежная Россия...*, с. 46-47

³⁹ В. Д. Козлитин, „Российская эмиграция в Королевстве СХС (1919–1923)“, у: *Славяноведение* 4 (1992), с. 12–13.

⁴⁰ *Југославија 1918–1988. Статистички годишњак*, Београд 1989, с. 39.

запослење у државној служби морали и да прихвате држављанство) из 1940–1941. године, не може се користити за доношење чврстих закључака и непобитних доказа. Ипак, она може послужити као илустрација културног миљеа руске избегличке средине.

језици којима избеглице владају	%
руски и српски	82,4
руски, српски и француски (немачки)	9,6
руски, српски, француски и немачки (енглески)	4,6
руски, српски, француски, немачки и енглески	3,3
неписмени	1,6

Приликом анализе професионалне структуре избегличке групе статистичари Државне комисије су најпре раздвојили посматрану групу на две целине, издржавано (неактивно) становништво и групу активних лица кад је реч о запослењу.

Време у коме је истраживање Државне комисије обављено (1921. година) и методологија на основу које је вршено, обавезују нас на опрез, јер тим истраживањем нису биле обухваћене групе руске армије. Ипак, будући да је тим истраживањем био обухваћен веома висок проценат од максималног броја избеглица које су се почетком 1922. године налазиле у Краљевини (анализа је обухватила 30.000 људи, што у односу на укупно 42.500 колико је највише живело у Краљевини, након доласка руских војника – чини више од 70%), подаци добијени из анализе коју је вршила Државна комисија, могу прилично верно одсликавати обресе професионалног састава руске избегличке колоније у Краљевини СХС.

Од 30.000 испитаника неактивној (издржаваној) групи међу руских избеглицама припадало је 54,7% људи.

Категорије избеглица којима је била потребна помоћ:⁴¹

КАТЕГОРИЈА	БРОЈ	%
деца и омладина до 18 година	5.685	18,9
старији од 60 година	835	2,7
инвалиди	2.966	9,9
болесни	1.500	5,0
жене које брину о породици	853	2,8
одрасли у узрасту 51 – 60 год.	1.684	5,6
ученици	2.000	6,7
младе жене – неудате	902	3,1
УКУПНО:	16.398	54,7

Одмах је уочљиво неколико дилема око категоризације неактивног становништва, неких од њих био је свестан и сам састављач. Прва је везана за категорију ученика (2.000 – 6,7%), од којих би требало да је већи део (ако не и сви) већ садржан у категорији деце и омладине. Категорија младих жена, неудатих, није најјасније

⁴¹ *Нужды русских беженцев в Королевстве СХС*. (А САНУ, 14386, Несређена грађа).

формулисана, тако да и ту (од 902 – 3,1%) вероватно постоји извештан број особа које припадају активном становништву. Такође је нејасно да ли је свима који су сврстани у категорију одраслих у узрасту 51 – 60 година (1.684 – 5,6%), заиста била неопходна помоћ, или су могли да се и сами издржавају?

Уколико би се две категорије, ученика и неударних, младих жена, изоставиле из ове табеле, укупан проценат избеглица којима је била потребна помоћ (1921. године), смањило би се на 44,98%, што и даље чини висок постотак радно неактивног становништва у групи. (Тај проценат је свакако био знатно умањен доласком Врангелових јединица, које су готово у целини биле запослене на изградњи путева и у пограничној стражи, што значи да се 1922. године проценат неактивног становништва кретао око 30%).

Од преосталог броја испитаника (13.602), са придодавањем категорија ученика и младих жена, добија се група активно способних избеглица (приближно 16.500). На тако састављеном узорку Државна комисија је обавила истраживање чији је циљ био да покаже жеље, намере, али и могућности избеглица за запослење у новој средини и све то у односу на њихов претходни друштвени статус и запослење у Русији.

Анализа резултата који су добијени том приликом (и на тај начин) омогућава нам да уочимо велику социјалну покретљивост (ниже) избегличке групе. Такође је уочљива и релативно висока спремност на прилагођавање новим условима, а и преусмеравање интересовања за запошљавање од државне службе (пре свега, војске), ка привредним секторима (индустрија, земљорадња, трговина, транспорт.

Активно становништво према занимању (по секторима):⁴²

СЕКТОР	1914		1919–20		1921	
	запослени		запослени		желе да раде	
	број	%	број	%	број	%
ПРИВРЕДНИ	3.994	24,73	1.479	8,59	11.509	52,01
индустрија	1.161	7,19	657	3,81	4.806	21,72
транспорт	425	2,63	296	1,72	1.691	7,64
трговина	526	3,25	204	1,18	777	3,51
земљорадња	1.810	11,20	237	1,37	4.235	19,14
домазетлук (послуга)	72	0,44	85	0,49	0	0
ЛИЧНИХ УСЛУГА	1.815	11,24	1.645	9,56	3.880	17,53
медицинске	387	2,39	761	4,42	768	3,47
црквене	107	0,66	84	0,48	55	0,24
педагошке	1.054	6,52	570	3,31	2.092	9,45
књижевне	65	0,40	103	0,59	177	0,80
уметничке	171	1,05	101	0,58	710	3,20
остале	31	0,19	26	0,15	78	0,35

⁴² Исто.

СЕКТОР	1914		1919–20		1921	
	запослени		запослени		желе да раде	
	број	%	број	%	број	%
КАНЦЕЛА-РИЈСКИ	707	4,37	797	4,63	4.456	20,14
књиговође	205	1,26	94	0,54	474	2,14
рачуновође	122	0,75	27	0,15	330	1,49
дактилографи и други канцел. служб.	380	2,35	676	3,93	3.361	16,50
ДРЖАВНА СЛУЖБА	6.863	42,50	13.280	77,20	2.280	10,30
војна	4.617	28,59	10.620	61,74	793	3,58
административна	1.615	10,00	2.192	12,74	1.084	4,89
друштвена (јавна)	97	0,60	656	3,81	4	0,01
судска	534	3,30	412	2,39	399	1,80
УКУПНО	13.379	82,85	17.201	100	22.125	100
број испитаника	16.147		16.147		16.147	
није радило (1914)	2.768	17,15				
обављало два посла током 1919–1920. године			1.054			
показало спремност да ради два посла 1921					5.978	

Запосленост по секторима у Русији и изражене жеље за запослење у Краљевини СХС (иако је чак 37% испитаника означило као своју жељу, односно као могућност обављања, више од једног посла), како су исказане показују велико преливање избеглица из сектора државне службе (42,50 – 77,20 – 10,30) у друга два сектора. Пре свега у сектор привреде (24,73 – 8,59 – 52,01) и у канцеларијски сектор (4,37 – 4,63 – 20,14). Сектор личних услуга, према овим показатељима, преживео је најмање потреса.

Запослење избеглица, према секторима, у Русији показује да су у избеглиштво (бар у Краљевини СХС) у највећем проценту пошли људи који су још у време царства, а потом и у време грађанског рата, били запослени у државној служби. Може се протумачити да је са нестанком државе у чијој су служби били запослени, једино преостало решење за њих био одлазак у егзил.

Велика колесбања и преливања запослених из државног сектора у привреди и канцеларијски сликовито показују дубоке промене које су ти људи доживели. Најсликовитије те промене показују процентуална колебања у неколико група занимања:

– Све промене које је Русија прошла – од релативне политичке стабилности (1914), преко изразито бурног политичког времена револуција и грађанског рата (1917–1920), до скоро потпуног замирања политичког живота у избеглиштву

(1921) – одсликава најпре велики скок, па потом изразити пад у сектору јавне, друштвене службе (условно – бављење политиком) – 0,60 – 3,81 – 0,01%.

– Рагно стање које је Русија прошла одсликано је великим падом запослених у пољопривредном сектору у доба грађанског рата 1919–1920. – 11,20 – 1,37 – 19,14%. А то кретање је уочљиво и у другим секторима.

– Неразвијеност друштва Краљевине у које су избеглице дошле, пре свега у области културе, може се пратити у наглом повећању процента у уметничком сектору (1,05 – 0,58 – 3,20%), што показује да су у новој средини пресудан значај за уметничка запослења имали изражен дар и склоност, а мање стечено образовање.

– Лош материјални положај и борбу избеглица да га превладају показује уочљива оријентација ка запослењима у индустрији, која је у том тренутку обезбеђивала можда невелику али свакако бржу и поузданију зараду (7,19 – 3,81 – 21,72%).

– Покушај да се искористи висок образовни ниво избеглица, у складу са потребама земље која је изашла из рата у коме је претрпела велике губитке, уочава се у наглом повећању интересовања за канцеларијске послове (2,35 – 3,93 – 16,50%).

– Проблеми које су избеглице имале са језиком, приликом прилагођавања и запослења у новој средини најуочљивији су у домену судских послова (3,30 – 2,39 – 1,80%) итд.

Сви ти односи су још израженији и још сликовитије приказују разлике између избеглица и средине, погресе кроз које су избегли људи проишли и време у коме су живели ако се посматрају подаци за појединачна запослења:

Запосленост активног становништва (према пословима које су обављали):⁴³

ЗАНИМАЊЕ	1914		1919–1920.		1921.	
	запослени		запослени		желе да раде	
	број	%	број	%	број	%
ПРИВРЕДА	3.994	24,73	1.479	8,59	11.509	52,01
руководници крупних предузећа	682	4,22	226	1,31	86	0,38
инжењери	279	1,72	223	1,29	270	1,22
агрономи и шумари	102	0,63	17	0,09	119	0,53
архитекте	11	0,06	1	0,005	4	0,01
цртачи	31	0,19	13	0,07	411	1,85
техничари	336	2,08	254	1,47	1.940	8,76
технички помоћници	53	0,32	27	0,15	119	0,53
помоћни канцеларијски службен.	491	3,04	266	1,54	1.152	5,20
локални земљопоседници	542	3,35	109	0,63	-	-
сељаци	840	5,20	1	0,005	3.449	15,58

⁴³ Исто.

ЗАНИМАЊЕ	1914		1919–1920.		1921.	
	запослени		запослени		желе да раде	
	број	%	број	%	број	%
ситни трговци	147	0,91	57	0,33	352	1,59
занатлије	328	2,03	137	0,79	2.440	11,02
послуга по кућама	72	0,44	85	0,49	-	-
ЛИЧНЕ УСЛУГЕ	1.815	11,24	1.645	9,56	3.880	17,53
лекари	118	0,73	141	0,81	129	0,58
вeterинари	15	0,09	20	0,11	17	0,07
зубари	19	0,11	22	0,12	34	0,15
фармацеути	19	0,11	5	0,02	15	0,06
нижи медицински персонал	216	1,33	573	3,33	573	2,58
православни свештеници	88	0,54	69	0,40	48	0,21
други хришћански свештеници	1	0,006	-	-	1	0,001
нехришћански свештеници	18	0,11	15	0,08	6	0,02
професори факултета	92	0,56	59	0,34	40	0,18
проф. средњих и основних школа	918	5,68	511	2,97	348	1,57
домаћи и други професори	44	0,27	-	-	1.704	7,70
писци и новинари	57	0,35	62	0,36	73	0,32
преводници	3	0,01	29	0,16	77	0,34
нижи интернатски службеници	5	0,03	12	0,06	27	0,12
сликари и вајари	33	0,20	17	0,09	94	0,42
музичари	22	0,13	13	0,07	435	1,96
позориште, опера, балет	116	0,71	71	0,41	181	0,81
остали	31	0,19	26	0,15	78	0,35
КАНЦЕЛАРИЈСКИ ПОСЛОВИ	707	4,37	797	4,63	4.456	20,14
књиговође	205	1,26	94	0,54	474	2,14
рачуновође	122	0,75	27	0,15	330	1,49
дактилографи и други канцеларијски службеници	380	2,35	676	3,93	3.361	16,50
ДРЖАВНА СЛУЖБА	6.863	42,50	13.280	77,20	2.280	10,30
групни официри					458	2,07
војна администрација					8	0,03
војни специјалисти	3.713	22,99	7.856	45,67	63	0,28
официри пограничне страже					135	0,61
војници	805	4,98	2.611	15,17	-	-
војни инжењери	46	0,28	40	0,23	10	0,04
војни техничари	53	0,32	103	0,59	119	0,53

ЗАНИМАЊЕ	1914		1919–1920.		1921.	
	запослени		запослени		желе да раде	
	број	%	број	%	број	%
персонал војних установа	-	-	10	0,05	-	-
чиновници	1.257	7,78	1.761	10,23	1.017	4,59
чиновници и персонал полице	203	1,25	339	1,97	67	0,30
обласни активисти	155	0,95	92	0,53	-	-
друштвени (јавни) радници	97	0,60	56	0,32	4	0,01
чиновници судске магистратуре					213	0,96
војни правници	229	1,41	229	1,33	13	0,05
цивилне судије	95	0,58	37	0,21	-	-
(судски) бележници	29	0,17	5	0,02	1	0,004
адвокати	109	0,67	61	0,35	4	0,01
правници (без адвокатуре)	51	0,31	71	0,41	-	-
судски службеници	21	0,13	9	0,05	168	0,75
незапослени	2.768	17,15	-	-	-	-
УКУПНО	16.147	100	17.201	100	22.125	100

Слична социјална померања показује и анализа коју смо извршили на (малом) узорку, на основу евиденције дела руских избеглица који су током 1921. године били распоређени по Босни и Херцеговини.⁴⁴

ЗАПОСЛЕЊЕ	у Русији	у Кр.СХС
земљорадници и сродни	23,04%	-
рудари, индустријски (и сродни) радници	0,82%	39,16%
радници у трговини	3,29%	2,50%
занатлије	4,93%	12,08%
војска и полиција	23,04%	-
ученици и студенти	11,11%	2,50%
државни чиновници	5,76%	2,91%
руководиоци	0,82%	-
стручњаци и уметници	6,58%	2,50%
без занимања (домаћице, деца, инвалиди)	20,57%	38,33%

Ова анализа се због веома малог броја испитаника свакако не може уопштити за читаву избегличку групу, али и она у основи оцртава исте контуре пада друштвеног статуса избеглица у Краљевини СХС у односу на њихов положај у Русији.

Клизанье социјалног статуса ових људи на друштвеној лествици после одласка у избеглиштво веома је уочљиво. Свакако би било и израженије да је уместо

⁴⁴ АБиХ, ЗВ, 219, 1921, 20/14.

пројектованих жеља било исказано њихово стварно запослење, коју годину касније. Но и ови подаци омогућавају да се уочи чињеница да су многи од тих људи, у односу на претходна запослења, у избеглиштву заправо били суочени са потпуно другачијим областима рада, и то због два разлога: 1) због тога што као избеглице нису имали превише избора, већ су морали да потраже себи доступна занимања (што их је доводило у веома непријатну и болну ситуацију да, у неку руку, потпуно раскину са својим дотадашњим животом); и 2) зато што, поново због свог избегличког положаја, у већини случајева нису могли да рачунају (без обзира на знање и способности) на најодговорније положаје у одређеним предузећима, установама и струкама, већ су се морали задовољавати пословима другостепене и трећестепене важности.

У новонасталим условима, свесне ситуације, избеглице су показале велики степен прилагодљивости, док је борба за обезбеђивање најосновнијих средстава за преживљавање у други план потискивала раскид са претходним животом, неопходност преквалификације и друштвену деградацију.

Г) О ДОМЕТИМА МОГУЋИХ ЗАКЉУЧАКА

Упркос свим ограничењима која намеће методолошка опрезност на основу доступне грађе и података из литературе, може се констатовати да се међу руским избеглицама у Краљевини СХС почетком двадесетих година нашао процентуално прилично велики број пре свега војника и официра, затим изван проценат (никако занемарљив) интелектуалаца различитог профила, али и доста обичног света. Може се такође уочити да је Краљевина њихово знање, умеће и потенцијале искоришћавала мање или више селективно, у зависности од потреба и тренутка, што је довело до извесног социјалног пада читаве групе у односу на (друштвено) стање у Русији пре рата и револуције.

На самом крају неопходно је ипак рећи да се не може апсолутно све вредновати бројкама. Значај појединаца, њихов допринос и њихова појава понекад су много значајнији од било каквих процентуалних односа. Истовремено, доступни подаци не дају нам могућност да баратамо апсолутним величинама, тако да сви закључци који су тим (варљивим) бројкама до сада изречени садрже урачунату могућност (и потребу) корекције.

На такво размишљање нас је навела компаративна анализа неких доступних података која нам пружа могућност изражавања путем апсолутних величина и односа, који, пак, отварају потпуно нове просторе за закључивање о правој улози, значају и доприносу руских избеглица развоју појединих установа, али и целог друштва Краљевине СХС. Подаци се односе на 1920–1921. годину:

процент Руса међу становништвом Краљевине СХС	процент просветних радника међу руским избеглицима у Краљевини СХС	процент Руса међу наставницима Београдског универзитета
до 0,35%	око 5%	25%
процент Руса међу становништвом Краљевине СХС	процент просветних радника међу руским избеглицима у Краљевини СХС	процент Руса међу наставницима Филозофског факултета у Скопљу
до 0,35%	око 5%	36%
процент Руса међу становништвом Краљевине СХС	процент просветних радника међу руским избеглицима у Краљевини СХС	процент Руса међу наставницима Пољопривредног факултета у Београду
до 0,35%	око 5%	75%
процент Руса међу становништвом Краљевине СХС	процент просветних радника међу руским избеглицима у Краљевини СХС	процент Руса међу солистима београдске Опере
до 0,35%	0,8 – 1%	36%
процент Руса међу становништвом Краљевине СХС	процент просветних радника међу руским избеглицима у Краљевини СХС	процент Руса у београдском Балету
до 0,35%	0,8 – 1%	100%

Summary

Miroslav Jovanović

The Expelled Elite

- Social pattern of the Russian refugee colony in the Kingdom of Serbia, Croatia and Slovenia -

Russian emigration (1917-1924) is a very complex historic phenomenon. Among the many problems relating to the research of its political and social character, demographic dimension stands out as particularly specific. On the example of a group of Russian refugees, who moved to the Kingdom of SCS between 1919 and 1921 it is possible to notice a characteristic social structure of „Russia Abroad,: (1) the age structure shows a very high percentage (64.5%) of persons between 19 and 45 years of age, i.e. working age population,

so that the average age of the entire group was 39.2 years; (2) composition by sex shows great disproportion between men (68%) and women (32%), which may be explained by predominantly military character of exile, occurring as the consequence of civil war; (3) educational and professional pattern of refugees is manifold significant, above all because of high percentage of university graduates (13.3%) and persons with secondary education (62.4%), while the share of those with no education is exceptionally low (2.6%), leading up to the conclusion that it was the exodus of intelligentsia, i.e. expelling of elite from Russia; (4) analysis of social adaptation of refugees in the new environment shows the occurrence of social declassing (lowering social status of individuals and group), which is characteristic of emigration as a phenomenon; (5) closely correlated with social structure is a pronounced disproportion between the total number of Russian refugees and their exceptional contribution to cultural and social life in the Kingdom of SCS (in absolute numbers, 42,500 Russian refugees who moved to Yugoslavia accounted for only 0.35% of the Kingdom's population, while the share of Russians among the soloists of the Belgrade Opera was as much as 36%), which may be explained by the exodus of educated persons, i.e. expelling of social elite from Russia.